

7. Павлов А.П., Вернадский В.И. Проект устава Общества для обеспечения и организации русских естественнонаучных съездов. – Москва, 1892. – 12 с.

8. Архів РАН. – Ф.605. – Оп.2. – Спр.25. – Лл.1-9.

9. Дневник X съезда русских естествоиспытателей и врачей. – К., 1898.

**Пичкур Т.В. История создания ассоциации отечественных исследователей природы и врачей**

*В статье освещается история создания ассоциации отечественных естествоиспытателей и врачей. Показано, что создание этой организации мало особенное влияние на развитие мировой науки, поскольку стимулировало создание новых лабораторий для проведения экспериментов и формировало новые дисциплины в естествознании.*

**Ключевые слова:** наука, природоведение, картина мира, эволюция, ассоциация естествоиспытателей

**Pichkur T.V. History of creation of association of domestic researchers of nature and doctors**

*History of creation of association of domestic naturalists and doctors is illuminated in the article. It is shown that creation of this organization is small the special influence on development of world science, as stimulated creation of new laboratories for realization of experiments and formed new disciplines in natural science.*

**Keywords:** science, natural history, world picture, evolution, association of naturalists

УДК 631.5/9:004

Поєдинок М.С.

### **ЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СТАТИСТИКИ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ (КІНЕЦЬ ХІХ ст.)**

*У статті доводиться, що дослідження статистичного відділення Херсонської губернської земської управи наприкінці ХІХ ст. дозволили розробити та впровадити наукову методику дослідження сільськогосподарських процесів та явищ.*

**Ключові слова:** земська статистика, сільське господарство, статистичні дослідження, математичні методи, оціночна методика, вибіркові дослідження.

Рівень розвитку сільського господарства завжди мав велике значення для вітчизняного суспільного життя. Пошуки шляхів сталого розвитку аграрного виробництва неможливі без проведення досліджень галузевою наукою, які пов'язані з накопиченням та обробкою даних. Вивчаючи процеси та явища, що відбуваються в агросистемах, використовують статистику, яка висвітлює не тільки економічні сторони виробництва, а й різні агрономічні, агрохімічні та ін. аспекти. Саме зусиллями земських статистичних служб статистика перетворилася на важливий міждисциплінарний напрям наукового вивчення регіонів, галузей

виробництва.

Науковий статистичних служб у Херсонській губернії проводився значною кількістю дослідників (Макієнко О.А., Катренко А.М., Сінкевич І.Ю. та ін.). Проте основну увагу ними було приділено дослідженню статистичними службами губернії таких галузей суспільного життя як медико-санітарний та культурно-освітній, а також висвітленню видатних персоналій у земській статистиці. Лише у роботі О.І. Ісаєвої розглядалися загальні питання про проведення досліджень земським статистиком А.С. Бориневичем в галузі сільського господарства.

На сьогоднішній день відсутні дослідження щодо вкладу земських статистичних органів у розвиток аграрної науки, її перетворення в інструмент наукового вивчення аграрних систем та явищ.

У представленій статті розглядаються дослідження статистичного відділення Херсонської губернської земської управи в галузі сільського господарства та значення для розвитку вітчизняної аграрної науки.

Перша статистична служба Херсонської губернії – статистичне бюро при губернській управі (1873-1876 рр.) – існувала недовго. На його роботі відбилися всі ті проблеми, що стояли перед земськими статистиками того часу (відсутність необхідних спеціалістів, розв’язання методологічних задач збирання та обробки даних та ін.), а широке використання у дослідженнях анкетування не дозволяло отримувати високоякісної інформації.

Деякий час в губернії намагалися працювати без статистичної служби, проте її відсутність не давала можливості проводити нормальне інформаційне забезпечення земських служб та розв’язувати всю сукупність задач, які потрібно було вирішити губернському земству. Тому в 1881 р. було вдруге організовано статистичну службу [1, 2]. На цей час вже існували доволі успішні зразки організації оціночно-статистичної служби. В якості зразка було обрано організаційну модель статистичного відділення при Чернігівській губернській земській управі. Як провідника чернігівського типу земської статистики і активного учасника земського статистичного опису Чернігівської губернії до керівництва земськими статистичними дослідженнями у 1882 р. було запрошено О.О. Русова, який і очолив у 1882-1889 рр. статистичні дослідження у губернії [1-3].

Так як зразком організації губернської статистичної служби було обрано Чернігівське статистичне відділення, його досвід статистичних досліджень, то і теоретичними основами також стали теоретичні здобутки чернігівського типу статистики, адаптовані статистиками бюро до місцевих особливостей. У подальшій роботі О.О. Русовим, А.С. Бориневичем, Л.В. Падалкою, В.Ф. Арнольдом та ін. було розвинуто базові теоретичні та методологічні положення (проведено удосконалення програм, територіального методу та ін. методів організації статистичних досліджень). Земським статистикам вдалося з’ясувати тенденції розвитку

сільського господарства регіону.

Існуюча у 80-х роках XIX ст. дискусія між прибічниками різних типів земської статистики зумовила гостру, іноді занадто, критику методологічних принципів Чернігівського типу земської статистики. Проте саме врахування специфіки природно-географічних, соціально-побутових та ін. умов життя населення надавало можливості комплексного вивчення регіону. До використовуваних методів організації статистичних досліджень в означені роки слід також віднести використання земськими статистиками Херсонської губернії вибірових методів досліджень (впроваджене у програми ще на Чернігівщині). Ствердження ними правомірності застосування таких підходів, а не тільки суцільних уніфікованих, та досвід їх застосування у подальшому сприяло теоретичному обґрунтуванню вибірових методів досліджень. Саме використання і розвинення підходів та принципів Чернігівського типу земської статистики забезпечили проведення аналізу впливу природно-географічних факторів на продуктивність землеробського господарства. Статистики Херсонської губернської земської управи творчо використовували за необхідності й методи статистики Московського типу. Комбінація обох підходів, систематичне використання групувань у вивченні сільського господарства привели до можливості вивчати не тільки економічні питання функціонування господарств, а й досліджувати різні агрономічні явища та процеси, поступово створюючи та вдосконалюючи методи наукового дослідження таких процесів та явищ.

В цей період керівник статистичного відділу О.О. Русов сформулював концепцію «обласної» статистики як специфічної сфери статистичних досліджень та принципову неможливість уніфікованості підходів у статистичних дослідженнях на основі спостережень у різних губерніях Російської імперії [4, 5]. Пряму залежність змісту статистичних програм від специфіки досліджуваних явищ і процесів він доводив на прикладах [5].

За проведеним у 1882-1887 рр. оціночно-статистичним описом повітів Херсонської губернії земськими статистиками було видано оброблені й узагальнені дані за усіма шести повітами під назвою «Материалы для оценки земель Херсонской губернии» відповідно у шести томах [6]. Згідно з обраним типом статистики структура кожного тому також мала чотири розділи («Територія і населення», «Землеволодіння та землеробство», «Сільськогосподарські угіддя та їх продуктивність», «Звід оціночних даних») та додатки. У другому розділі за обраним зразком проводився ґрунтовний аналіз форм землеволодіння та землекористування, особливостей експлуатації господарських угідь у повіті, а у третьому – наводилися дані про класифікацію і способи використання та обробітку земель, оцінювався вплив типу ґрунтів, систем рільництва, метеорологічних явищ на динаміку врожайності сільськогосподарських

культур, аналізувалися урожайності та пропорції посівів тощо. В останньому розділі проводився аналіз розмірів головних показників для оцінки прибутковості земельного майна за врожайністю, орендними цінами, виробничими витратами на сільськогосподарську продукцію у повіті тощо. До розділу додавалися таблиці зведених оціночних даних за окремими одиницями опису (дачами), діаграми, картограми. Провівши доповнення та удосконалення програми [7], методики і форми узагальнення статистичної інформації, а також налагодження процесу збору даних, земські статистики Херсонської губернії створили зразок оціночного опису.

З 1880-х років статистики Херсонської губернської управи на чолі з О.О. Русовим почали також використовувати подвірну методику при проведенні фронтального опису повітів губернії. Використання такої методики передбачало обов'язкове застосування математичних методів зведення і аналізу статистичних даних.

У 1884 р. до роботи статистиком у статистичному бюро Херсонської губернської земської управи було запрошено А.С. Бориневича [8], вже відомого використанням нових ефективних підходів у галузі використання комбінаційних таблиць. Статистик проводив комбінаційні підрахунки через все обстеження, що давало можливість отримати більш точні уявлення про розвиток сільського господарства. Він досліджував питання землеволодіння, стану землеробства та скотарства, аналізував дані про врожайність різних культур, ціни хлібів та ін. У 1888 р. була опублікована праця А.С. Бориневича «Прошлый 1886/87 сельскохозяйственный год в Херсонской губернии», яка містила аналіз аспектів врожайності сільськогосподарського року. В дану роботу також були включені практичні питання щодо збирання та обробки даних. На основі проведеного у 1887 р. статистиками Херсонської губернії поточного аналізу сільськогосподарського життя суспільства за кожним повітом у своєму дослідженні А.С. Борисевич [9] розглядав опис озимих посівів, вплив на них кліматичних факторів та шкідників, аналіз способів обробки ґрунту. Проводячи характеристику кліматичних умов робить докладний опис культур, оцінює їхню врожайність та поширеність у губернії. У 1890 році А.С. Бориневич став членом Товариства сільського господарства Південної Росії та головою Міського статистичного Бюро при Міській управі в Одесі [8], де у 1891 р. проводив аналіз врожаю у регіоні. Проводячи аналіз врожайності [10] статистик розглядав різні фактори, що впливають на неї. Докладно аналізуючи результати збирання врожаю він оцінював означений фактор з точки зору теорії цінності.

У 1896-1899 рр. сільськогосподарським бюро Херсонського повітового земства керував В.Ф. Арнольд. Земський статистик у 1897-1898 рр. провів вибіркові обстеження бюджетів селянських господарств повіту та їх дослідження за допомогою математичного аналізу статистичних

залежностей. Отримані результати дозволили на статистичній нараді у 1899 р. визнати необхідність періодичних бюджетних обстежень різних типів господарств для аналізу їх економічного становища для можливого надання агротехнічної допомоги [11]. Застосовуючи формулу лінійного рівняння, він будував залежності, що виражали відношення між факторами економічного добробуту селянського господарства. Впроваджуючи широке використання математичних методів у проведенні статистико-економічного аналізу селянського господарства та його об'єктів у подальшому ним були проведені ґрунтовні теоретичні дослідження в галузі аналізу статистичних залежностей та на їх основі запропонована методика наукового аналізу даних при дослідженні сільськогосподарських об'єктів та явищ.

Отже, статистики Херсонського повітового земства, не обмежуючи свої дослідження розробкою суто оціночних показників, на основі глибокого аналізу існуючих на той час тенденцій розвитку земських статистичних досліджень не тільки розробили ґрунтовні оціночні методики, а й, проводячи постійне використання математичних методів у процесі аналізу різних сільськогосподарських показників, впровадили наукову методику дослідження сільськогосподарських процесів та явищ.

## Література

1. Макієнко О.А. Олександр Русов – організатор земської статистики в Херсонській губернії // Україна соборна: Зб. наук. ст. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – с. 117-122.
2. Макієнко О.А. Концепція «обласництва» у статистичних дослідженнях херсонського земства // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2007. – Вип. XXI. – С. 103-107.
3. Сінкевич І.Ю. Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX – поч. XX ст.) // Південна Україна XVIII – XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України / Запорізький держ. ун-т. – 2000. – Вип. 5. – С. 171-177.
4. Русов А. Областное начало в земской статистике // Степ: Херсонський белетристичний збірник. – СПб., 1886. – С. 351-391.
5. Русов А. Несколько выводов из статистических трудов по Черниговской и Херсонской губерниям // Сборник Херсонского земства. – 1888. – № 8. – С. 40-75.
6. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: В 6 т. / Издание ХГЗУ. – Херсон, 1883-1890. – Т. 1.: Одесский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1883. – 548 с.; Т. 2: Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1886. – 638 с.; Т. 3: Александрийский уезд (статистико-эконо-

мическое описание уезда). – Херсон, 1888. – 542 с.; Т. 4: Тираспольский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1889. – 542 с.; Т. 5: Ананьевский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1889. – 608 с.; Т. 6: Херсонский уезд (статистикоэкономическое описание уезда). – Херсон, 1890. – 608 с.

7. О программах для описания губернии: Доклад Статистического отделения // СХЗ. – 1885. – №3. – С.96-109.

8. Ісаєва О.І. Дослідження А.С. Бориневича з питань сільського господарства // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 48 (1021). – с. 64-71.

9. Бориневич А. С. Прошлый 1886/87 сельскохозяйственный год в Херсонской губернии / А. С. Бориневич – Одесса : Тип. Л.Нитче. – 1888. – С. 1–25.

10. Бориневич А. С. Обзор 1890/91 сельско-хозяйственного года и результаты урожая 1891 года на землях одесского градоначальства / А. С. Бориневич – Одесса : Тип.А.Шульце. – 1891. С. 1–8.

11. Совещание представителей уездных и Одесской городской управ и агрономических смотрителей (17-20 марта 1899 г.) // Сборник Херсонского земства. – 1899. – № 5. – С. 1-96.

***Поединок Н.С. Значение сельскохозяйственной статистики Херсонской губернии для развития аграрной науки (конец XIX ст).***

*В статье показывается, что исследования статистического отделения Херсонской губернской земской управы в конце XIX ст. позволили создать и использовать научную методику исследования сельскохозяйственных процессов и явлений.*

***Ключевые слова:*** земская статистика, сельское хозяйство, статистические исследования, математические методы, оценочная методика, виборочные исследования.

***Poedinok M.S. The value of agricultural statistics of Kherson province for the development of agrarian science (the end of XIX century).***

*The article shows that the study of the statistical department of Kherson province Zemstvo Board at the end of the XIX century allowed to create and implement scientific methods for the research of agricultural processes and phenomena.*

***Keywords:*** Zemstvo statistics, agriculture, statistical analyzes, mathematical methods, avaluation techniques, sample studies.

УДК 591.9(477):575.8-057.4

Рогожа М.В.

## ВПЛИВ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ НА РОЗВИТОК ЗООГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Вихід у світ праці Ч. Дарвіна «Походження видів шляхом природного добору або виживання найбільш пристосованих у боротьбі за життя» (1859) сповістив світ про набуття права на громадянство нової наукової